

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Abdullah Receb Baysun Turkistanli. Turkistan Milli Hareketleri. – Istanbul, 1945. – S. 202.
2. Аҳмад Заки Валидий Тўғон. Бўлинганни бўри ер. –Тошкент: Адолат, 1997. – Б. 141.
3. Ahmed Zaki Velidi Togan. Hatiralar. 2-baski. – Ankara, 1999. – S. 386
4. Амир Саййид Олимхон. Бухоро халқининг ҳасрати тарихи. Тошкент: Фан, 1991. – Б. 19, 20, 21.
5. Агабеков Г. Ч.К. за работой. –Москва: Стрела, 1931. – С. 68.
6. Алимова Д. А. История как история, история как наука. Том I. Историческое сознание. –Ташкент: Узбекистан, 2008. – С. 37-38, 58-60.
7. Донохонов Э. Муҳаммад Иброҳимбек жиҳоди ҳақида янги маълумотлар // Ўзбегим. Ватан серияси. Звезда Востока журналы кутубхонаси. –Тошкент, 1992. – Б. 73.
8. Ҳайит Н., Усмон Т. Кураш йиллари. –Б. 22, 25-26.
9. Ильютко Ф. Басмачество в Локае. С 4 схемами. Москва-Ленинград. 1929. –С. 57
10. Иркаев М.И. История гражданской войны в Таджикистане. – С. 309.
11. Назаров Н. Муҳаммад Иброҳимбек Лақай. –Тошкент, 2006. – Б. 43, 50.
12. Нермин Менеменси ўғли. Анвар Пошо Туркистонда // «Саодат» журналы, 1992 йил, 9-сон. – Б. 7.
13. Мелькумов Я.А. Туркестанцы. –Москва: Воениздат, 1960. – С. 63, 73.
14. Поляков Ю.А., Чугунов А.И. Конец басмачества. – С. 68-69, 71.
15. Ражабов Қ. Иброҳимбек қўрбошининг жасорати // «Таълим ва инновацион тадқиқотлар» журналы, 2021 йил 5-сон, октябрь. – Б. 9, 11.
16. Ражабов Қ. Бухорога Қизил армия босқини ва унга қарши кураш. –Б. 50, 71, 72-73.
17. Силантьев Р.А. Мусульманская дипломатия в России: история и современность. – Москва: ИПК МГЛУ «Рема», 2010. – С.128.
18. Умаров И. Миллий мустақиллик учун курашганлар. – Б. 68-69.
19. Зевелев А.И., Поляков Ю.А., Чугунов А.И. Басмачество: возникновение, сущность, крах. — Москва: Наука, 1981. – С. 113.
20. Как погиб Энвер-паша в горах Таджикистана? Таджикская версия. <https://ia-centr.ru/publications/pogib-enver-pasha-v-gorakh-tadzhikistana-tadzhikistanskaya-versiya/>
21. ЎзМА, 47-фонд, 1-рўйхат, 135-иш, 56-варақ.
22. ЎзМА, 48-фонд, 1-рўйхат, 48-иш, 309, 310, 312-313-варақлар.

ДЕМОГРАФИК ЖАРАЁНЛАР РИВОЖЛАНИШИ ҲАҚИДА "ЎТМИШ"ДАГИ ВА ЗАМОНАВИЙ ЁНДОШУВЛАР

Якубов Ўткир Шермамович,
Термиз давлат педагогика институти
доценти, география фанлари номзоди.

Резюме. Мазкур мақолада демографик жараёнларнинг ривожланиш тарихи, демография ва шу доирада тадқиқот олиб борган олимларнинг тарихий ва замонавий ёндошувлари ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар. Демография, демографик жараёнлар, идеал давлат доктринаси, табиатнинг абадият қонуни, мальтузионизм, Нео-Малтусчилар.

Резюме. В этой статье размышляет об истории развития демографических процессов, демографии и исторических и современных подходах ученых, проводивших исследования в этих рамках.

Ключевые слова. Демография, демографические процессы, доктрина идеального государства, закон вечности природы, мальтузионизм,

неомальтузианцы.

Resume. Mazkur reflects on the history of the development of demographic processes, demography and historical and modern approaches of scientists who conducted research within this framework.

Keywords. Demography, demographic processes, the doctrine of the ideal state, the law of the eternity of nature, Malthusianism, neo-Malthusians.

Кириш. Машхур француз демографи А. Ландри (1874-1956) “Демография тарихи XX аср ўрталарида ўз фанининг ривожланишини сарҳисоб қилган энг қизиқарли тарихлардан бири ва амалда қилинганидан кўра чуқурроқ ўрганишга лойиқдир” деган эди. Ушбу баҳо берилганидан бери ярим асрдан кўпроқ вақт ўтди. Бу вақт ичида дунё аҳолиси икки барабар кўпайди ва маълум демографик муаммолар ҳамма жойда - барча қитъаларда ва барча мамлакатларда намоён бўлди ва шу пайтгача жуда чекланган муомалага эга бўлган “демография” сўзи унинг аниқ илмий маъноси кундалик фойдаланишда сўнгги ўн йилликларда кучайиб борди[1;Б.3-10].

Шу билан бирга, махсус илмий ва демографик тадқиқотлардан ташқари, қадимги юнонча “демография” иборасининг сўзма - сўз таржимасидан келиб чиққан ҳолда, ушбу атаманинг яна бир, учинчи халқ тавсифи, бошқача айтганда, умумий характеристикаси, умуман аҳолининг ҳолати каби тушунчаси мавжуд ва кенг қўлланилади[1;Б.3-10].

Тадқиқот методлари. Мақолани тайёрлашда омилларни таҳлил қилиш усули (табiiй омиллар, иқтисодiiй омиллар, демографик омиллар, этник омиллар) тарихий қиёслаш усулларида фойдаланилди.

Муҳокама ва мулоҳазалар. Қадимги хитой ва қадимги юнон фалсафасида биринчи марта мамлакат аҳолиси сони ва ижтимоiiй ривожланиш (Конфуций, Платон, Аристотель) ўртасидаги муносабатлар масалаларига тўхталган. Аҳоли ҳаётининг айрим

жиҳатлари ҳақидаги бу дастлабки билимларнинг барчаси вақти-вақти билан муҳокама этилиши баробарида ўша даврларда тизимлашмаган. Ўша даврларда аҳолини мустақил ўрганиш объектига ажратиш шартлари ҳали ривожланмаган, бу ҳақда ғоялар фарқланмаган илмiiй билимларнинг умумiiй массасида тасодифiiй шаклланган.

Афлотун идеал давлат доктринасида эркаклардан фақат 30 ёшдан 55 ёшгача фарзанд кўришни талаб қилиб, никоҳ муносабатларининг муайян нормаларини ўрнатишни таклиф қилган. У шундай деб ёзади: “биз никоҳлар сонини аниқлашни ҳукмдорларга қолдирамиз, шунда улар урушлар, касалликлар ва бошқаларни ҳисобга олган ҳолда давлат имкон қадар кўпаймаслиги ёки камаймаслиги учун иложи борица доимiiй эркаклар сонини ушлаб турадилар”

Аристотель аҳоли муаммоларини кўриб чиқишда эркин аҳолиси кам бўлган давлатни идеал деб ҳисоблаган. Фуқароларнинг камлиги ижтимоiiй тотувликнинг пайдо бўлишига ҳисса қўшади, бу эса аҳолининг кўплиги билан тотувлик эришиб бўлмаслигини қайд этган. Аҳолининг ортиқча қисми ер билан таъминланмаган айрим фуқароларнинг қашшоқликка тушиб қолиши туфайли ғазаб ва жиноятлар сонининг кўпайишига ёрдам беради деб ҳисоблаган. Афлотундан фарқли ўларок, Аристотель аҳолини тартибга солиш чораси сифатида мустамлака тарафдори эмаслигини намоён қилган, лекин, масалан, касал болалар ва ногирон чақалоқларни ўлдиришни қонунийлаштиришни таклиф қилган. Агар давлат қоидалари бунга йўл қўймаса, жамият ҳар бир оила учун ўз фарзандлари сонини белгилаши кераклигини айтган.

Шарқда эса, Конфуций экин майдонлари миқдори ва аҳоли сони ўртасидаги идеал нисбатни аниқлашга ҳаракат қилган. Ушбу нисбатнинг бузилиши қуйидагиларга олиб келиши мумкинлигини айтган:

– агар аҳоли кам бўлса, ҳайдаладиган ерларга ишлов бериш қийинлашади ва натижада солиқлардан воз кечишга тўғри келади;

– аҳолининг ҳаддан ташқари зичлиги ҳам, қашшоқлик, бекорчилик яъни ишсизлик ҳамда ижтимоий кескинлик ҳолатларини келтириб чиқаришини айтган.

Конфуцийнинг фикрлари шуни англатадики, аҳоли ўсишини давлат томонидан тартибга солиш ва масалан, аҳоли зич жойлашган ҳудудлар аҳолисини кам аҳоли жойлашган манзилларга кўчириш каби чораларни кўриш зарурлигини таъкидлаган.

Руҳоний бўлган инглиз иқтисодчиси Томас Мальтус 1798 йилда “аҳоли қонуни бўйича тажриба” китобини нашр этган. Олим ўзининг илмий ишида дунё аҳолисининг туғилиш, никоҳ, ўлим, ижтимоий-демографик тузилиш қонуниятларини биологик омиллар нуктаи назаридан тушунтиришга ҳаракат қилган.

“Малтузианизм”, аҳолига буржуа қарашлари тизими, унга кўра ишчиларнинг мавқеи капиталистик тизимнинг ижтимоий шароитлари билан эмас, балки табиатнинг “абадий” қонунлари билан белгиланади, бу тирикчилик воситаларининг тахмин қилинган ўсиши аҳоли ўсишидан орқада қолишидан иборат ва “Малтузианизм” инглиз буржуа иқтисодчиси Т.Р.Мальтус шарафига номланган Буржуа демографиясининг асосий тенденцияларидан бири.

Мальтус аҳолининг кўпайишида биологик омилларнинг ҳал қилувчи аҳамиятини таъкидлаб, одамларнинг биологик хусусиятлари туфайли аҳоли экспонент равишда кўпайиш тенденциясини, яшаш воситалари эса фақат арифметик прогрессияда кўпайиши мумкинлигини ҳисобга олган ҳолда аҳоли туғилишини бошқариш ғоясини илгари суради.

Мальтуснинг ғояларига кўра, аҳоли сони ва яшаш воситалари сони ўртасидаги мутоносибликни ҳособга олиб эпидемиялар, очарчилик, урушлар, оғир

меҳнат, одамларни йўқ қилиш билан тартибга солиниши кераклигини таъкидлайди ва ўз замондошлари билан бу ҳақидаги ёзишмалар мавжуд бўлган.

Мальтуснинг бу мисантропик тушунчалари Осиё ва Африка халқлари аҳолисининг юқори ўсиш суръатларидан келиб чиқиб инсоният учун ҳаёлий таҳдид ҳақидаги ирқчилик уйдирмалари билан чамбарчас боғлиқ бўлган. Унинг қарашлари тажовузкор империалистик доиралар томонидан фатҳ урушларини бошлашда фаол фойдаланилган.

Мальтус томонидан ишлаб чиқилган аҳоли концепцияси ижтимоий қонунларга эмас, балки биологик омилларга асосланади. Англиялик олим назариясининг асосий қоидалари куйидагилардан иборат:

– Ер юзи аҳолиси геометрик прогрессив равишда ўсиб бораётганлиги;

– Озиқ-овқат, пул ва ресурсларни ишлаб чиқариш, одамлар доимо уларга муҳтожлиги, уларни ишлаб чиқариш арифметик прогрессив тамойилларига мувофиқ содир бўлиши;

– Дунё аҳолисининг ўсиши табиатда мавжуд бўлган кўпайиш қонунлари билан бевосита боғлиқлиги;

– Айнан ўсиш жамият фаровонлиги даражасини белгилаши;

– Инсоният жамиятининг ҳаётӣй фаолияти, унинг ривожланиши ва фаолияти табиат қонунларига бўйсунishi;

– Озиқ-овқат миқдорини кўпайтириш учун инсоннинг жисмоний ресурсларидан фойдаланиши кераклиги;

– Уларнинг ривожланиши ва мавжудлигида ер юзи аҳолиси мавжудлик воситалари билан чекланганлиги;

– Фақат уруш, очарчилик, эпидемиялар ва касалликлар сайёрада аҳоли ўсишини тўхтатиши мумкинлиги эътироф этилади.

Мальтуснинг қарашларининг шаклланишига ўша давр фалсафасининг таъсири катта бўлган, жумладан, жамиятда содир бўладиган барча ҳолатлар табиат билан боғлиқ деб ҳисобловчи

Ж.Ж.Руссонинг қарашлари ҳам таъсир кўрсатган. Унинг отаси Даниель Мальтус Оксфорд университетиде тарбияланган ва жуда ўқимишли одам сифатида танилган. Даниель Мальтус XVIII аср фалсафаси ва сиёсий назариясининг тарафдори бўлган, унинг энг таниқли вакиллари билан шахсан таниш бўлган ва доимий ёзишмаларда бўлган; Д. Юм. ва Ж. Ж. Руссолар унинг энг яхши дўстлари ҳисоблаган ва баъзан уларнинг уйига ташриф буюришган[2;5].

Мальтус ўзининг замонавий иқтисодчи-лари билан доимий муносабатларни сақлаб турган, улардан Жан-Батист Сей, Жан Сисмонди ва Давид Рикардо унинг энг яқин дўстлари бўлган ва Мальтуснинг илмий хизматларини жуда қадрлаган ва ҳатто “рента назарияси”нинг барча элементлари Мальтус томонидан аниқланганлигини ва илмий нуқтаи назарда шакллантира олмаганлигини таъкидлашган[2;20]

Шунингдек, ўша даврдаги замондошларидан Де Траси, Джемс Милл, Мак-Коллох, Гарнье, Дюшатель, Росси, Торнтон, Дж.-Ст.Милл каби мончестер мактаби иқтисодчилари Мальтусни ўз даврининг мутафаккири деб ҳисоблашган.

Нео-Мальтусчилар - А.Товус, В.Вогт ва К.Боулдинг (АҚШ), Ф.Осборне (Британия бирлашган қироллиги), Г.Бутул (Франция) ва бошқалар Мальтус ёндошувларини замонавий шароитларда (XX асрнинг биринчи ярмида) ҳам қўллашга ҳаракат қилишган ва ривожланаётган мамлакатларда аҳоли ўсишининг юқори суръатлари Мальтуснинг тўғрилигини тасдиқлайди деган таълимотни илгари суришган.

Табиийки, аҳоли ҳақидаги илмий ғояларнинг шаклланиши унинг ижтимоий ривожланиш билан алоқаси тушунчаларини ишлаб чиқиш билан узвий боғлиқ бўлиб, унда Европа мамлакатлари файласуфлари ва иқтисодчиларининг бутун галактикаси иштирок этди. XIX асрда “Мальтусизм” низоси катта эътиборни жалб қилди, натижада аҳолини ўрганишнинг иқтисодий жиҳатларини чуқурлаштиришга ҳисса қўшди.

Қадимги ҳинд мутафаккирлари ҳам аҳолининг сони ва ўсиши ҳақида гапиришган, аммо улар, аксинча, кичик аҳоли давлат учун фалокат “Давлатнинг кучи одамлардан иборат” (милоддан аввалги IV аср, Каутиля) деб ҳисоблашган. Шу билан бирга, ўша пайтда Ҳиндистонда 50 миллионга яқин одам яшаган. Чунки у даврда ерга ишлов бериш ва суғориш ишларини олиб бориш учун кўплаб ишчилар керак бўлган, аммо эпидемиялар ва урушлар кўплаб қурбонларни талаб қилган ва умр кўриш давомийлиги ҳали ҳам жуда паст бўлган – тахминан 20 йил. Давлат сиёсати бу туғилишни рағбатлантиришга қаратилган [3;Б.24-26].

Демографик омилнинг устуворлиги ҳақидаги мулоҳазалар капиталининг дастлабки тўпланиши даври баъзи Европа файласуфларининг асарларида ишлаб чиқилган (Т. Мен, А. Сера, С. Фортрей). Уларнинг меҳнатга лаёқатли аҳолини давлат ҳокимияти ва бойлигининг асоси деб қараган.

Аммо шу билан бирга яна бир нуқтаи назар мавжуд бўлган, яъни аҳолининг ҳаддан ташқари ўсиши “ҳаддан ташқари кўпайиш” натижасида аҳоли ҳақиқий таҳдидни яратиши мумкинлиги, бу ўз навбатида ер, озиқ-овқат ресурслари етишмаслиги муаммосини янада кучайтириши мумкинлигини таъкидлаган (Д. Тоусенд, Р. Уоллес).

Маърифат даврида Жан Жак Руссо ижтимоий ривожланишнинг тўғридан-тўғри демографик шартлилиги ғоясини билдирган яъни ер уларни боқиши мумкин бўлган даражада кўп аҳоли бўлиши кераклигини, “ҳаддан ташқари аҳоли ахлоқий бузилишнинг зарурий ва узоқ сабабидир” деган ғояни илгари сурган [3;Б.35].

Инсоният тарихи бундай ўзгаришларни ҳали бошидан кечирмаган бир пайтда аҳолининг кескин ортиши янги демографик вазиятни қарор топтирган. Мазкур вазият билан боғлиқ назарий тушунчалар XX асрнинг биринчи ўн йилликларида бошланган. Биринчи қадамлар одатда француз демографи Адольф Ландри ва

америкалик демограф Уоррен Томпсоннинг исмлари билан боғлиқ. Айнан, Ландри “демографик инкилоб” атамасини таклиф қилган.

“Демографик ўтиш” атамаси кейинроқ пайдо бўлган — бу ҳақда биринчи марта 1945 йилда америкалик демограф Фрэнк Нотштейннинг мақоласида айтиб ўтилган. Шу билан бирга, “демографик ўтиш” атамаси социолог ва демограф Кингсли Девиснинг мақоласи сарлавҳасида ҳам пайдо бўлган. Олим Нотштейн билан бир хил ғояларни ишлаб чиқган, шунингдек, “ўтиш” нинг асосий ғояси бўлган “янги демографик мувозанат”га ўтиш ғоясини аниқ шакллантирган. Бу Ландрига туюлганидек, депопуляция хавфини туғдирадиган унумдорлик ва ўлим мувозанатининг хавфли йўқолиши эмас, балки ўлим балансининг бир туридан

бошқасига ўтиши, “аввалгисига қараганда камроқ йўқотиш” демакдир.

Хулоса. Аслида, ривожланаётган мамлакатлардаги ҳозирги демографик вазият уларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражаси, тиббиётнинг ривожланиши туфайли ўлимнинг сезиларли даражада камайиши ва одамларнинг табиий кўпайишининг чекланмаганлиги билан боғлиқ. Демографик жараёнларни тартибга солишнинг объектив зарурати нео-Малтусчиларнинг бола туғилишини чеклаш чақириқлари доирасида эмас, балки меҳнат шароитлари ва одамлар ҳаётини ўзгартириши мумкин бўлган кенг ва прогрессив ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар мажмуаси орқали амалга оширилиши мумкинлигини асослаш ва уқтириш демографиядаги дунёвий муаммолигича қолмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Шелестов Д.К. Возникновение и развитие демографической науки//Российский демографический журнал. 2002, № 1 (6).
2. “Т.Р. Мальтусъ. Опытъ закона о народонаселении” Переводъ И.А. Вернера. Издание К.Т.Солдатенкова. Выпускъ 111. Москва. Типография О.И. Лашкевичъ и К. Тверская, домъ Савинскаго подворья. 1895 г.
3. Коростелев Г.М., Краев В.С.
4. Буржуазные концепции народонаселения: критический анализ. – М.: Финансы и Статистика, 1981 г.

RELATIONSHIP BETWEEN RELIGIOUS AND MUSICAL CULTURES IN HISTORICAL DEVELOPMENT OF SOCIETY

Karimova Naila Minnigayanovna,

senior lecturer, associate professor of the Department of Music Education,
Termez State University.

Karimova Kamilla Vyacheslavovna,

teacher of the department of music education,
Termez State University.

Аннотация: Понятия религии и искусства всегда были тесно связаны. Религия, и искусство – один из важнейших факторов развития любой цивилизации. И религия и искусство – основная регулирующая часть социальной структуры общества. В статье исследуются

соотношение религии и искусства. Исторически сложилось так, что многие мастера культуры и искусства поддерживали религию, а другие выступали против неё. И в наше время многие творческие люди обращаются к религиозным темам и создают блестящие